

ТЕМАТИЧНИЙ ВИПУСК

ВИЩА ОСВІТА УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ ІНТЕГРАЦІЇ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ

Додаток 1 до Вип. 36, том III (63), 2015 р.

Тематичні рубрики випуску:

Болонський процес і перспективи розвитку вищої освіти
в Україні, Європі та світі

Управління якістю освіти: стандартизація та інноваційність

Моніторинг якості освіти: засоби, технології та перспективи

Сучасний освітній менеджмент: економічні, організаційні та психологічні
засоби реалізації в Україні, Європі та світі

Філософія та психологія освіти

Новітні засоби навчання: проблеми впровадження та стандартизації

**Послідовність загальної середньої та вищої освіти
як європейський стандарт**

Психолого-педагогічні та організаційні умови запровадження європейських
стандартів вищої освіти в Україні

Освіта. Культура. Глобалізація: виклики сьогодення

Інтеграційний потенціал сучасної освіти:
геополітичні, ринкові та екзистенційні важелі впливу

ОРДИНА Л.Л. , Світоглядні важелі формування інтелектуальної культури студентів у культуротворчому середовищі ВНЗ	150
РУДЕНКО Н.М. , Порівняльний аналіз етнічної ідентичності учнів сходу і заходу України	158
STAWORZYNSKA-GRZADZIEL M. , Efekty uczenia sie w kontekście czynników warunkujących kształtowanie przekonań i postaw w procesie nauczania	168
СИНИЦИН А.О. , Система заходів запобігання девіантної поведінки молоді у ВНЗ дніпропетровської області як елемент протидії маргіналізації українського суспільства	177
СТАВИЦЬКИЙ О.О. , Ставлення до інвалідизованих у залежності від типу населеного пункту	189
СТОЛЯРЧУК О.А. , Вплив криз фахового навчання на формування професійного універсуму студентів	197
ТЕРЕШКО І.Г. , Українознавчий аспект науково-дослідної роботи студентів-філологів	206
ТИМОШЕНКО Ю.В. , Інституційні тексти як засіб формування ціннісно-сислової сфери суб'єктів освіти (соціокультурний і герменевтичний аспекти)	215
ФЕДОРЕНКО С.В. , Актуалізація системного підходу в куррикулах загальної гуманітарної підготовки студентів бакалавріату в США	225
ЩЕРБАКОВА О.А. , До попередніх результатів започаткованого аналізу провідного міжнародного досвіду з вивчення теоретичних засад розвитку риторико-комунікативної культури сучасного університету як інтегративного фактора формування академічної еліти	237

2. Послідовність загальної середньої та вищої освіти як європейський стандарт

БАТАЛІЯ Л.О. , Підготовка педагога до роботи в умовах сучасної альтернативної школи на прикладі реформи освіти в Чехії і Словаччині	251
БОНДАРЕНКО З.П., СИНЕЦЬ А.М. , Підготовка майбутніх корекційних педагогів до інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами засобами тренінгу	258
БУРЛЕТОВА І.І. , Проблема розвитку обдарованості майбутнього вчителя в умовах трансформації суспільства	269
БЯЛИК О.В. , Мета й завдання статевого виховання учнів у країнах Європейського союзу	278
ВЛАСЕНКО А.О. , Вивчення та аналіз стану готовності майбутніх учителів іноземної мови до проектної діяльності в початковій школі	287

СТОЛЯРЧУК О. А.,

кандидат психологічних наук,
доцент, кафедра загальної, вікової
та педагогічної психології,
Київський університет
імені Бориса Грінченка,
м. Київ, Україна

ВПЛИВ КРИЗ ФАХОВОГО НАВЧАННЯ НА ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО УНІВЕРСУМУ СТУДЕНТІВ

У роботі розкрито зміст понять «криза фахового навчання» та «професійний універсум», проаналізовано підходи науковців до тлумачення криз фахового навчання студентів. Доведено, що переживання студентами криз фахового навчання на першому, третьому та четвертому курсах впливає на формування їх професійного універсуму. Встановлено, що криза адаптації провокує зміни фахової компоненти професійного універсуму студента, а кризи апробації та фахової готовності суттєво детермінують перебудову особистісної компоненти.

Ключові слова: професійне становлення, криза фахового навчання, професійний універсум, криза адаптації, криза апробації, криза фахової готовності.

В работе раскрыто содержание понятий «кризис профессионального обучения» и «профессиональный универсум», проанализированы подходы ученых к толкованию кризисов профессионального обучения студентов. Доказано, что переживание студентами кризисов профессионального обучения на первом, третьем и четвертом курсах влияет на формирование их профессионального универсума. Установлено, что кризис адаптации провоцирует изменения профессиональной компоненты профессионального универсума студента, а кризисы апробации и профессиональной готовности существенно детерминируют перестройку личностной компоненты.

Ключевые слова: профессиональное становление, кризис профессионального обучения, профессиональный универсум, кризис адаптации, кризис апробации, кризис профессиональной готовности.

The research defines the meaning of such notions as «a crisis of professional education» and «professional universe», scientists' approaches of the crisis of students' professional education are analyzed. It is proved, that crises of a professional education during the first, the third and the fourth years have an impact on development of student's professional universe. It is determined, that character of crises of a professional education is one of the aspects of constructive or destructive influence on development of student's professional universe. It is figured out, that a crisis of adaptation provokes changes of a professional component of student's professional universe, and crises of approbation and professional readiness essentially determine the rearrangement of a personal component. If the crisis of a professional education has constructive content, it enriches professional competence and student's motivation, though a destructive strategy provokes devaluation of professional values, disintegrations of professional Self-concept of a future specialist. The idea of a program's adoption of a psychological formation support of professional universe of future specialists is proposed, which would also contains diagnostics and improvement of a strategy of living during a period of crises of a professional education.

Key words: professional becoming, crisis of professional studies, crisis of adaptation, professional universe, crisis of approbation, crisis of professional readiness.

Складні умови працевлаштування на сучасному вітчизняному ринку праці зумовлюють необхідність удосконалення професійної підготовки фахівців з орієнтацією на їх конкурентоспроможність, мобільність і гнучкість. Ці риси сучасного випускника ВНЗ відображають його позиціонування як суб'єкта майбутньої фахової діяльності з розвинутою мотивацією, компетентністю та самосвідомістю, що формуються в процесі професійного становлення.

Проблема професійного становлення фахівця потрапила у фокус наукових досліджень таких зарубіжних і вітчизняних вчених, як Б.Г. Ананьєв, О.І. Бондарчук, Н.Ю. Воляннюк, А.О. Деркач, Е.Ф. Зесер, Л.М. Карамушка, Є.О. Климов, О.М. Кокун, Н.В. Кузьміна, С.Д. Максименко, А.К. Маркова, Л.М. Мітіна, Н.А. Побірченко, Ю.П. Поваренков, В.А. Семиченко, О.П. Сергєєнкова, Т.М. Титаренко, Н.В. Чепелева та ін. Аналіз альтернативних підходів до змісту професійного становлення засвідчив його тлумачення як процесу поетапного продуктивного розвитку особистості у контексті засвоєння і самопроектуван-

ня фахової діяльності, реалізації себе у професії. Ряд психологів (Е.Ф. Зеєр, Ю.П. Поваренков, Е.Е. Симанюк, В.А. Толочек тощо) наполягають на нерівномірному характері проходження професійного становлення, що супроводжується виникненням і вирішенням певних конфліктів, суперечностей, які складають зміст криз фахового розвитку особистості. Проблематика криз професійного становлення є досить розробленою на теренах вітчизняної психологічної думки, однак невивченим залишається питання впливу криз фахового навчання та формування професійного універсуму студентів, що і стало предметом нашого аналізу. З'ясування специфіки цього впливу дозволить оптимізувати психологічний супровід професіоналізації особистості на етапі її фахового навчання та сприяти конструктивному подоланню криз професійного розвитку.

Таким чином, метою статті є аналіз теоретичних наукових джерел для виявлення змісту та характеру впливу криз фахового навчання студента на формування його професійного універсуму.

За аналогом з психічним розвитком, який супроводжується кризовими станами, що здебільшого розгортаються на межі зміни вікових періодів, перехід від однієї до іншої стадії професійного становлення порушує встановлену систему взаємодії особистості з соціально-професійним середовищем, що зумовлює переживання нормативних криз. Об'єктивні та суб'єктивні труднощі, конфлікти професіоналізації особистості студента провокують переживання ним криз фахового навчання.

Криза професійного навчання тлумачиться нами як явище загострення суперечностей професійного становлення особистості на етапі її фахового навчання, що супроводжується зростанням тривожності, фрустрованості, вразливості та викликає перебудову свідомості та поведінки потенційного суб'єкта праці.

Вітчизняні психологи Л.Г. Подоляк та В.І. Юрченко описують кризу ідентичності в студентському віці як зіткнення цінностей, які інтеріоризовані в ранній юності, з тими, що формуються у вищій школі через ідентифікацію себе з професійною моделлю, та виокремлюють такі шляхи подолання кризи ідентичності: усвідомлення власних змін, посилення рефлексії, довірливі стосунки з авторитетом (викладачем, другом), власна конструктивна позиція, здатність ставити мету, вирішувати та виконувати рішення, перегляд системи цінностей, перебудова її ієрархії, керівництво своїм емоційним станом [5, 53].

Перегукується з цими ствердженнями теза М.Ю. Варбана про те, що у сучасній вітчизняній вищій освіті, за думкою, має місце криза професійної ідентичності студентського середовища. Це виявляється у певних способах адаптації студентів до навчально-професійної діяльності, а також у підвищеній тривожності і невпевненості в собі, своєму професійному майбутньому

випускників вузів і молодих фахівців.

Змістом кризи професійної самоідентичності в студентському віці є також загострення суперечностей, що лежать в основі динаміки професійного становлення. Це, зокрема, суперечність між потребою юнака у професійному самовизначенні (яка у різних випадках може виражатися як потреба набуття певного соціального статусу, самореалізації в діяльності, самоствердження в професійному середовищі) і відсутністю необхідних професійних знань, умінь та навичок для її задоволення [1,96].

Л.Г. Подоляк і В.І. Юрченко в контексті студентського віку вважають розповсюдженою серед першокурсників кризу професійного вибору, яка розгортається через дисонанс між несвідомо вибраною професією та необхідністю отримання вищої освіти. У окремих студентів виникають кризові ситуації навчально-професійної діяльності, спричинені несприятливими особливостями організації навчального процесу у вищій школі (звичення та успішна атестація навчальних дисциплін замість оволодіння професійними знаннями та навичками). Вищеназвані вчені підкреслюють, що детермінантами цих криз можуть стати зовнішні фактори на кшталт неправильних настанов викладачів університету. Багато старшокурсників переживають кризу побудови планів на майбутнє, напрацьовуючи подальші життєві перспективи з максималістських позицій. Конструктивне подолання цих криз сприяє відштовхуванню від неусвідомлюваної залежності, кращому пізнанню себе та формуванню самості [5, 54].

Російський психолог Ю.П. Поваренков, аналізуючи процес фахової підготовки майбутніх учителів, характеризує такі її адаптаційні кризи, як криза 2-го курсу – усвідомлення та прийняття студентами нової соціальної ситуації розвитку (долається через формування академічної форми навчання), а також криза 4-го курсу – проходження педагогічної практики як перевірка професійної компетентності та спроможності. Ця криза долається через формування професійно-педагогічної діяльності [4, 192].

Інший російський психолог – Е.Ф. Зеєр, аналізуючи зміст криз професійного розвитку особистості, виокремлює лише одну кризу, що розгортається під час фахового навчання, – кризу професійного вибору, пов'язуючи її з сумнівами студента у правильності обрання професії, падінням інтересу до навчання [3, 218].

Окрім питання феноменології криз фахового становлення у фокус розгляду потрапили стратегії їх переживання. Так, систематизація російською вченою М.Г. Голубевою досліджень криз професійного становлення студентської молоді дозволила виокремити чотири типові стратегії конструктивного виходу з кризових ситуацій. Вищезгаданий науковець стратегії опанування та інтернальності позначає як найбільш продуктивні, а стратегії

уникнення та пристосування як менш продуктивні – адаптивні. Як зазначає М.Г. Голубева, важливими умовами подолання криз виступають такі психологічні фактори: мотивація пізнання та досягнень, адекватні навчальні цілі, професійне суб'єктно-орієнтоване навчання, спрямованість особистості на оволодіння даною професією, адаптивне реагування на невдачі [2, 114].

Проведене нами емпіричне дослідження підтвердило переживання кризи адаптації першокурсниками, яка детермінується їх пристосуванням до умов фахового навчання та зануренням у професійно спрямоване освітнє середовище. Також доведено існування кризи апробації, що розгортається на третьому курсі та зумовлюється проходженням студентами виробничої практики, і кризи фахової готовності, яка переживається студентами четвертого курсу, спричинюючись перспективами наближення державної атестації та початку професійної діяльності [7, 91]. Водночас професійний універсум ми розглядаємо як психічне новоутворення особистості випускника, яке проявляється як інтегрований цілісний образ професії та себе в ній. Це новоутворення містить готовність і здатність студента успішно реалізувати себе як майбутнього суб'єкта фахової діяльності. Професійний універсум поєднує в свідомості суб'єкта праці дві складові: фахову, тобто компетентність щодо професії, та особистісну – ідентичність в ній.

Підтвердити загальну ідею значущості впливу криз фахового навчання на формування професійного універсуму студентів дозволяє теза психолога Е.Е. Симанюк про те, що зміни, які відбуваються під час кризи, більшою мірою зачіпають підструктуру професійної спрямованості (мотиви, ціннісні орієнтації, професійну позицію і професійне самовизначення), ніж інші підструктури суб'єкта діяльності [6, 12].

Варто зауважити, що формування професійного універсуму започатковується ще на пропедевтичному етапі, до вступу молодшої людини у ВНЗ, оскільки юнацький вік зумовлює здійснення нею професійного самовизначення, розробку конкретного професійно зорієнтованого плану щодо свого майбутнього. Складності вибору професії, суперечності між бажаним і можливим, зіткнення інтересів юнака та його близького оточення провокують переживання молодшою людиною першої кризи професійного становлення – кризи навчально-професійної орієнтації. На етапі вибору професії у юнаків закладаються перші аспекти фахової компоненти професійного універсуму та елементарні уявлення про себе як майбутнього фахівця, що є початком формування особистісної компоненти. Під час переживання особистістю кризи навчально-професійної орієнтації ускладнюється започаткування професійного універсуму, що супроводжується нестійкістю та розмитістю його компонент.

Більш предметне формування професійного універсуму особистості

розгортається під час фахового навчання. На ранніх етапах оволодіння фахом професійний універсум студента піддається впливу криз фахового навчання, які постають одним із внутрішніх чинників формування цього універсуму.

Перша криза фахового навчання – криза адаптації – розгортається на початку здобуття професійної освіти і охоплює студентів першого курсу. Передусім цю кризу зумовлює різка зміна умов навчання молодшої людини з шкільних на університетські. Глибинним аспектом цієї кризи є адаптація першокурсника до сприймання себе з нової позиції – суб'єкта майбутньої фахової діяльності. За умов конструктивного переживання кризи адаптації студент поглиблює свої уявлення щодо майбутньої професії і, відповідно, фахова компонента його професійного універсуму набуває більш глибокого та реалістичного змісту. Натомість, деструктивна стратегія переживання кризи адаптації провокує розчарування першокурсника та невпевненість щодо вибору професії.

Наступним проблемним моментом для формування професійного універсуму стає криза апробації. Ця криза розгортається у студентів третього курсу, який пов'язується з різким збільшенням профілюючих дисциплін в навчальному плані та проходженням студентом виробничої практики. Студент стикається з необхідністю перевірки себе в якості майбутнього фахівця, а не просто особи, що успішно засвоїла ті чи інші навчальні дисципліни, апробує себе як майбутній суб'єкт професійної діяльності. Розгортається ситуація, коли переважно теоретичний зміст фахової компоненти професійного універсуму студента підкріплюється практичним досвідом, а особистісна компонента випробується безпосереднім включенням у професійну діяльність. Криза третього курсу супроводжується зростанням тривожності студента і в контексті деструктивного перебігу може спровокувати девальвацію професійного вибору в цілому, а відтак пригнічення особистісної компоненти професійного універсуму. Водночас конструктивне подолання кризи апробації забезпечує зростання суб'єктності як прояву особистісної компоненти професійного універсуму майбутнього фахівця.

Ще одна криза, з якою стикається студент в ході професійного навчання, – це криза фахової готовності. Випускник повинен розв'язати два актуальних для нього завдання. По-перше, йому необхідно успішно скласти підсумкову атестацію, завданням якої є оцінка рівня й якості професійної компетентності і, відповідно, змісту фахової компоненти професійного універсуму. По-друге, ситуація ускладнюється необхідністю самостійно ухвалювати відповідальні рішення, пов'язані з перспективами початку професійної діяльності і/чи продовження фахового навчання у магістратурі, а відтак задіювати особистісну компоненту професійного універсуму, приймаючи доленосні рішення. Впродовж переживання цієї кризи зростає ризик девальвації фахової компо-

ненти та деформації особистісної компоненти професійного універсуму випускника. За умов конструктивного переживання цієї кризи у випускника відбувається кристалізація обох компонент професійного універсуму та їх інтеграція у цілісний образ фахівця.

Таким чином, теоретичний аналіз наукових джерел уможливив розгляд криз фахового навчання як вагомого чинника професійного становлення студентів. Переживання ними криз фахового навчання на першому, третьому та четвертому курсах впливає на формування професійного універсуму. Характер переживання криз професійного навчання є одним з внутрішніх факторів конструктивного або деструктивного впливу на формування професійного універсуму студентів. Криза адаптації провокує зміни фахової компоненти професійного універсуму студента, а кризи апробації та фахової готовності суттєво детермінують перебудову особистісної компоненти

Конструктивне подолання криз фахового навчання передбачає розробку та впровадження системи психологічного супроводу професійного становлення, що зорієнтована на створення орієнтаційного поля професійного розвитку особистості, формування її професійної мотивації; корекцію ціннісних орієнтацій та оптимізацію ставлення до себе. Розробка змісту цієї програми та її апробація становлять перспективи подальших досліджень.

Список використаних джерел:

1. Варбан М.Ю. Проблема рефлексивної підтримки професійного становлення особистості на етапі переходу від юності до дорослості / М.Ю. Варбан // Український соціум. – № 1. – 2002. – С. 95-104.
2. Голубева М.Г. Кризисы профессионального становления личности как стимул профессионального развития / М.Г. Голубева // Современные проблемы высшего профессионального образования: материалы региональной научно-методической конференции: в 2 ч. Ч.2/ редкол.: Е.А. Кудряшов (отв. ред.) [и др.]: Курск: Курск. гос. техн. ун-т, 2009. – С.112-116.
3. Зеер Э. Ф. Психология профессий: [учеб. пособ. для студентов вузов] / Э. Ф. Зеер. – [4-е изд. перераб., доп.]. – М.: Академический Проект; Фонд «Мир», 2006. – 336 с.
4. Поваренков Ю. П. Психологический анализ профессионального становления учителя на стадии обучения в педагогическом вузе / Ю. П. Поваренков // Вестник Башкирского университета. – 2006. – № 3. – С. 192-200.
5. Подоляк Л. Г. Психологія вищої школи: [підр. для студентів вищ. навч. закл.] / Л. Г. Подоляк, В. І. Юрченко. – [2-е вид., доп. і перероб.]. – К.: Каравела, 2008. – 351 с.